

Студія під час окупації зазнала руйнувань й потребувала значних коштів для відбудови і відновлення діяльності. Суттєво гальмувало повноцінну роботу кіностудії відсутність належної кількості творчого та технічного персоналу. Потреба у фільмах й прискорення їхнього виробництва спонукала владу до запровадження заходів, як штучного характеру – соціалістичних змагань, так і матеріального заохочення.

Дослідження має перспективи для подальшого наукового дослідження. Науковий інтерес становлять діяльність інших українських кіностудій та розвиток кінопрокату в зазначений період.

Список використаних джерел

1. Большаков, И., 1950. 'Советское киноискусство в годы Великой Отечественной войны', М., 233 с.
2. Бурлака, Ф., 1945. 'Віра', *Радянське мистецтво*, №30, с.3.
3. 'Виклик прийнято', 1945. *Радянське мистецтво*, №26, с.1.
4. Журов, Г.В., 1962. 'Київська кіностудія імені О. Довженка', К.
5. 'Історія українського радянського кіно. Т.2. 1931–1945', 1987. К.: *Наук. Думка*, 216 с.
6. 'Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1960 рр. [Текст]: зб. док.: В 2 т. Т.2: Червень 1941–1960 рр.', 1961. ред. кол. О. В. Килимник [та ін.] / *Центральний держ. архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР*, К.: *Держполітвидав УРСР*, 664 с.
7. Пашкова, О., 2016. 'Ігрові фільми 1941–1945', *Історія українського кіно. Т.2: 1930–1945 / гол. ред. Г. Скрипник*, К., с.322–358.
8. Стяжкіна, О., 2015. '«Нескорені» Бориса Горбатова як джерело мистецтва історії та мистецтва кіно', *Кінематографічна ревізія Донбасу / Упор. С. Мензелевський*, К.: *Національний центр Олександра Довженка; АРТ КНИГА*, с.61–72.
9. Фількевич, МО., 2006. 'Довженківці: сторінки нашої історії', К., 180 с.
10. 'ЦДАВО України', Ф.2, Оп.7, Спр.1497, 83 арк.
11. Там само, Спр.2747, 155 арк.
12. Там само, Ф.4733, Оп.1, Спр.28, 205 арк.
13. Там само, Спр.29, 234 арк.
14. Там само, Спр.35, 210 арк.
15. 'ЦДАМЛМ України', Ф.670, Оп.1, Спр.100, 10 арк.
16. Там само, Спр.104, 207 арк.
17. Там само, Спр.116, 267 арк.
18. Там само, Спр.117, 251 арк.
19. Там само, Спр.123, 23 арк.
20. Там само, Спр.127, 278 арк.
21. Там само, Спр.129, 33 арк.
22. Там само, Спр.130, 110 арк.
23. Там само, Спр.91, 24 арк.
24. Там само, Спр.93, 183 арк.
25. Там само, Спр.94, 117 арк.

References

1. Bol'shakov, I., 1950. 'Sovetskoe kinoisusstvo v gody Velikoj Otechestvennoj vojny (Soviet cinema in the years of the Great Patriotic War)', М., 233 s.
2. Burlaka, F., 1945. 'Vira (Faith)', *Radjans'ke mystectvo*, №30, s.3.
3. 'Vyglyk pryjnjato (Challenge accepted)', 1945. *Radjans'ke mystectvo*, №26, s.1.
4. Zhurov, G.V., 1962. 'Kyiv Film Studio named after O. Dovzhenka (Kyiv Film Studio named after O. Dovzhenko)', К.
5. 'Istoriya ukrai'ns'kogo radjans'kogo kino. T.2. 1931–1945 (History of Ukrainian Soviet Cinema. T.2. 1931–1945)', 1987. К.: *Nauk. Dumka*, 216 s.
6. 'Kul'turne budivnytvo v Ukrai'ns'kij RSR. Najvazhlyvishi rishennja Komunistychnoi' partii' i Radjans'kogo urjadu 1917–1960 rr. [Tekst]: zb. dok.: V 2 t. T.2: Cherven' 1941–1960 rr. (Cultural construction in the Ukrainian SSR. The most important decisions of the Communist Party and the Soviet government of 1917–1960. [Tekst]: save dock.: In 2 t. T.2: June 1941–1960)', 1961. red. kol. O. V. Kilymnyk [ta in.] / *Central'nyj derzh. arhiv Zhovtnevoi' revolyucii' i socialistychnogo budivnytva URSR*, К.: *Derzhpolityvdav URSR*, 664 s.

7. Pashkova, O., 2016. 'Igrovi fil'my 1941–1945 (Game films 1941–1945)', *Istoriya ukrai'ns'kogo kino. T.2: 1930–1945 / gol. red. G. Skrypnyk*, К., s.322–358.
8. Stjazhkina, O., 2015. '«Neskoreni» Borysa Gorbatova jak dzherelo mystectva istorii' ta mystectva kino (Boris Gorbatov's "Uncircumcised" as a source of art in the history and art of cinema)', *Kinematografichna revizija Donbasu / Upor. S. Menzelevs'kyj*, К.: *Nacional'nyj centr Oleksandra Dovzhenka; ART KNYGA*, s.61–72.
9. Fil'kevych, MO., 2006. 'Dovzhenkivci: storinky nashoi' istorii' (Dovzhenkovtsi: pages of our history)', К., 180 s.
10. 'CDAVO Ukrai'ny (TsDIAO of Ukraine)', F.2, Op.7, Spr.1497, 83 ark.
11. Tam samo (Ibid), Spr.2747, 155 ark.
12. Tam samo (Ibid), F.4733, Op.1, Spr.28, 205 ark.
13. Tam samo (Ibid), Spr.29, 234 ark.
14. Tam samo (Ibid), Spr.35, 210 ark.
15. 'CDAMLM Ukrai'ny (TsDAMLM of Ukraine)', F.670, Op.1, Spr.100, 10 ark.
16. Tam samo (Ibid), Spr.104, 207 ark.
17. Tam samo (Ibid), Spr.116, 267 ark.
18. Tam samo (Ibid), Spr.117, 251 ark.
19. Tam samo (Ibid), Spr.123, 23 ark.
20. Tam samo (Ibid), Spr.127, 278 ark.
21. Tam samo (Ibid), Spr.129, 33 ark.
22. Tam samo (Ibid), Spr.130, 110 ark.
23. Tam samo (Ibid), Spr.91, 24 ark.
24. Tam samo (Ibid), Spr.93, 183 ark.
25. Tam samo (Ibid), Spr.94, 117 ark.

Masliuk O. H., postgraduate student, Academy of Managerial Staff of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), olexandr_12@ukr.net

The restoration and the activity of the Kyiv Film Studio of Fiction Films in 1944–1945

The article deals with the restoration of the work of the Kyiv Film Studio of Fiction Films in 1944–1945. All aspects of the film studio activity are analysed. The research focuses on the problems, which appeared during the creation of various feature films by the film studio.

Keywords: cinema, the Second World War, the Kyiv Film Studio of Feature films, Ukrainian Soviet Socialist Republic.

* * *

УДК 94(477.83/.86)«1943/1947»

Прокопов В. Ю.,

аспірант кафедри історії України
Дніпровського національного університету
ім. Олеся Гончара, науковий співробітник
Інституту суспільних досліджень (Україна, Дніпро),
vadim.prokopov@gmail.com,
orcid.org/0000-0001-5120-9419

РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ЗАБОБОННІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОВСТАНСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЕРЗОННЯ (1943–1947 РР.)

Автор досліджує повсякденні релігійні практики членів ОУН та УПА на Закарзонні. Розкриваються контексти у яких вояки звертались до вищих сил та проявляли свою віру. Досліджено наскільки сильними були прояви забобонності в умовах партизанської війни. Стаття написана з використанням методів воєнно-історичної антропології.

Ключові слова: ОУН, УПА, релігія, повсякдення, Закарзоння, забобони, повстанці, підпільники.

Історична антропологія пов'язана з екзистенційними проблемами людини, оскільки містить і враховує світ індивідуальних переживань та вчинків [16, с. 175]. Одним з аспектів її вивчення є воєнно-історична антропологія та військова психологія. Російський воєнний антрополог Є. Сенявська звернула увагу

на психологію людини на війні – яким чином вона змінюється та набуває нових рис. Дослідниця наочно продемонструвала своєрідну солдатську релігійність на досвіді радянських військових, і її роботи стали для нас певним методологічним орієнтиром [25; 26]. Аналіз досвіду українок в ГУЛАГу, зроблений О. Кісь, хоч напряду не стосується нашої теми, але для нас цікавими є методологічні прийоми, представлені у розділі про релігійні практики в екстремальних табірних умовах [12, с. 143–150; 13]. Питання своєрідної націоналістичної ерзац–релігії підіймає у своїх працях львівський вчений О. Зайцев [10]. Роль символу та символічного у релігійній свідомості людини та суспільства досліджена у роботі Давіде Наваррі. Аналізуючи праці відомих релігієзнавців він стверджує, що відчуття сакрального та символу глибоко закорінена у людській психіці [21, с. 136, 145–146, 152–153].

На даний момент можна констатувати, що тему релігійності в УПА майже ніхто не досліджував, особливо з точки зору історичної антропології. Існує лише стаття, присвячена зовнішнім проявам релігії та служби капеланів в УПА авторства Д. Забзалюка [8, с. 23–31; 9, с. 1–7]. Інформація про українських священників Закарпаття, які співпрацювали з українським визвольним рухом, подана у своєрідній довідковій праці А. Путько–Стех [23]. Короткі біографічні дані про закарпатського капелана УПА Василя Шевчука «Кадила» вміщені у повідомленні А. Коваль [15, с. 44–46].

Джерельна база нашої розвідки – документи особистого походження. Це, передусім, мемуари, спогади, денники сотень, які відображають внутрішньо–психологічний стан людини. Багатий матеріал з них ми доповнювали офіційними документами ОУН і УПА, які можуть лише частково продемонструвати зовнішню релігійність – службу священника, спільну урочисту молитву.

Метою розвідки є розгляд релігійності та забобності повстанців та підпільників Закарпаття у 1943–1947 рр., якою була їхня віра у надприродні сили і сприйняття сакрального.

Слід одразу позначити, що релігійність – складний елемент, пов'язаний з релігією як суспільним інститутом та масовою або індивідуальною свідомістю. В суспільстві з глибокою конфесійною традицією побутова релігійність часто не обмежується рамками офіційного віросповідання [25, с. 68]. Українське суспільство Галичини та теренів Закарпаття (Лемківщина, Перемищина, Любачівщина, Холмщина, Підляшшя) було, як відомо, досить релігійним, особливо в порівнянні зі Східною Україною. До прикладу, член ОУН Марія Савчин згадувала, що підпільники–східняки, виховані у радянському суспільстві, дивувались рівнем релігійності західняків і навіть просили пізнати Бога [24, с. 67]. Відчуття релігії може сильно проявлятися у людей саме в періоди суспільних потрясінь – війн та революцій.

Війну називають «межовою ситуацією», тобто небезпечною, загрозливою, невизначеною та непередбачуваною. Події, які розгортаються у цьому «прикордонні», майже не залежать від волі та розуму людини. Чим менше керованість та контроль над обставинами, тим сильніша схильність у людини знайти психологічну точку опори [25, с. 69].

Віра у вище заступництво та долю. Віра в Боже Провидіння та особливу допомогу вищих сил часто

з'являється у вояків різних армій, які перебувають у складних умовах. В українських комбатантів це виражалось у вірі у заступництво Бога та вищих сил у важку хвилину. Самі підпільники визнавали, що на війні загострюється відчуття присутності чогось сакрального. «Хто бував на війні й попадав у безвихідні положення, той часто мусів свій щасливий рятунок приписати вищій силі, яка кермує долею людини, – силі Всевишнього. Таких безвихідних ситуацій, де людина просто не має вже надії на вихід, є особливо багато в збройно–підпільній боротьбі» [20, с. 220].

Повстанці, що вижили та залишили мемуари, особливо на Заході, приділяли увагу заступництву вищих сил. Провидіння проводило їх щасливо через усі життєві випробування та надзвичайні повсякденні умови під час перебування в лавах УПА і ОУН [4, с. 224; 32, с. 74].

Коли повстанець Іван Йовик ховався в криївці у селян, до хати прийшли поляки і ледь не викрили його сховок: «Я віддихнув і сказав сам собі в думці, – дякую тобі, Боже, що мене врятував» [11, с. 68]. Так само у важку хвилину бою під час чергового наступу ворога «я перехрестився і подумав собі: Боже, допоможи!» [11, с. 195]. Після вдалого бою І. Дмитрик, відірвавшись від погоні, щиро дякував Богу за опіку та захист [7, с. 58]. Командири, від яких вимагалось бути взірцем мужності та впевненості, самі сподівались на допомогу Бога, без якої неможливо воювати [14, с. 62].

Віра в Бога надавала повстанцям сили на порятунок та втечу, коли здавалось, вже не залишилось надії: «Друг Хитрий знову сказав: «О, Боже!» – і тут відчув Божу силу та поміч» [20, с. 244]. Оточений поляками господарчий референт Бірчанщини «Кум» був поранений у бою. Розуміючи безвихідь ситуації, морально готував себе до останнього пострілу, щоб не датись живим у руку. Однак, зважився на останній прорив та втечу: «Я ввірив, що Бог допоможе мені перейти це поле смерті. Кулі свистали з усіх сторін. Та, з Волі Всевишнього, дякуючи йому за його ласку, я вспів таки перебігти щасливо, від'язавшись від переслідуючого ворога» [20, с. 201–203].

Інший випадок наводив І. Лико. Ховаючись від відділу ВП, він та кілька підпільників залягли у колочому малинику. Тут вони вже не зважали на криваві подряпини, а чекали на вирок долі. Поляки підійшли майже впритул до схованки, а в українців дрижали руки та калатали серця. Лише небажання вояків ВП лізти в колочу малину врятувало ситуацію. «Вилізши з гушавника, ми мовчали, задумавшись над незбагненою долею. По хвилині обізвася «Річка»: «нехай хто що хоче говорить, я вірю, що тільки Божий перст охоронив нас від смерті!»» [19, с. 188].

Божа допомога була присутня при віднайденні шляху повстанцями через заміноване поле [29, с. 50]. Декілька разів ледь не детонувавши міну, вояк щиро дякував Всевишньому за порятунок та поміч [20, с. 237–239]. Вдалий вихід з ворожого оточення вояки приписували Божому заступництву та допоміж [4, с. 194, 201].

Після щасливої втечі від працівників НКВС, сховавшись у людей, Марічка Савчин згадувала: «Упавши на коліна, я обперлася на той стілець і вся перенеслась у світ молитви. Молилася так чисто, так щиро, що всім єством відчула – Він тут, біля мене, в цій вогкій криївці, і я говорила до Нього, наче до видимої особи» [24, с. 75]. В іншому небезпечному випадку

близькості до ворога «Марічка» «всередині вся терпла», але «ангел-хоронитель» стояв біля неї і все обійшло щасливо [24, с. 100].

Українські комбатанти вірили в особливі символічні дії захисного характеру родичів чи симпатиків руху, які мають важити в їхній подальшій долі. Так, Богдан Скала описав благословення власної бабусі перед виходом з дому на війну. Вона передала йому «образочок чудотворної ікони Белзької Богоматері», якому слід молитись в скрутних ситуаціях та боях [20, с. 144].

Потрапивши в полон до поляків, Б. Скалу обшукали та вилучили всі особисті речі, окрім ікони, якій він молився наче перед смертю. Однак, поляки побачили ікону Божої Матері в повстанця, і чудовим чином не вбили: «Залишмо цього хлопця. Моя мати теж має цей образок. Я не хочу брати його на своє сумління. Залишмо, – це зроблять інші». Через деякий час повстанець Б. Скала знову потрапив до своїх. За такий щасливий порятунок вдячним був саме Діві Марії, бо: «Вона – Покрова Українського Війська» [20, с. 149]. Подібне благословення бійці сотень УПА отримували й від селян, які симпатизували визвольному руху. Бажали Божої охорони у боротьбі з ворогами [4, с. 159].

Як ми бачили у попередній цитаті, певне місце у свідомості українських вояків займав образ Божої Матері – Покрови. Цей факт ми спостерігаємо й у інших мемуарах. Коли у якомусь часовому проміжку не було боїв, а вороги не показувались, повстанці-підпільники відчували охорону Божої Матері – «опікунки українського вояцтва» [29, с. 289]. Ірина Тимочко знайшла дорогу через снігову заметіль, хоч ледь не замерзла, але опісля «зі сльозами на очах дякувала Матері Божій за спасіння» [28, с. 102].

Прикметно, що українські повстанці майже не виділяють у надзвичайних ситуаціях інших святих. Лише раз ми знайшли цікаву згадку про святого Петра. Вояк на війні, особливо партизанській, має бути завжди зосереджений та готовий, адже битва може початись у будь-яку хвилину. Такий раптовий бій застав упівців посеред ранкових процедур: «Дехто докінчує на-ходу голитись, щоб, як прийшлося би загинути, не ставати перед святим Петром півголим». [20, с. 140]. Тут ми також бачимо своєрідне ставлення воїнів до смерті і їх готовність зустріти на «тому боці» учня Христа.

Життя вояка у підпільних умовах залежить від щасливих випадковостей або рокових збігів обставин. Балансуючи між життям та смертю, повстанцям нічого не лишалось, окрім як спілкуватись з вищими силами і знаходити в них опору на цьому небезпечному шляху. Коли слід було негайно ризикувати, щоб пройти непоміченим через поля в насиченому ворожими військами терені, підпільники «здавались на ласку Божу» і рушали [20, с. 201–203].

Під час небезпеки відкриття себе перед ворогом підпільники віддавали себе під покрову вищих сил, бо часом лише на них залишалось сподіватись [22, с. 65]. Перебуваючи під обстрілом, Наталя Башук була зайнята лише молитвою. Просила Бога врятувати себе та дитину [22, с. 69].

Після напрочуд вдалої втечі від переслідування, не отримавши поранення від шквалу куль, коли бувало увесь плащ був продірявлений серією кулемета, партизани приписували спасіння на Боже заступництво і

Його оберігаючи руку [30, с. 31]. «...у тихій молитві, під зеленими, стрункими ялицями два повстанці складали Всевишньому гарячу подяку за неймовірний рятунок» [20, с. 221–222; 4, с. 201].

Перебуваючи за мить від викриття ворогом сховку на дереві, підпільник ніби відчув присутність чогось потойбічного, затамував подих... І навдивовижу через певний час небезпека минула [20, с. 224].

Доля вояка у бойовій ситуації не визначена, кожної хвилини статись може будь що: «Ніхто з нас не знає, що буде завтра, хто і коли стане перед суд Всевишнього» [29, с. 50]. Стрілець В. Левосюк спостеріг, що доля людей дивовижним чином різна. Особливо це проявляється на війні: «П'яні німці стріляли «на віват», заблукана куля убила на місці жінку, що пасла корови за селом. А от переді мною вибухла бомба й нічого мені не сталося. «Дивні діла Твої, Господи, – повторив я, ідучи» [5, с. 113].

Як бачимо, багато хто з повстанців на власній долі пересвідчився у невід'ємності віри у вищі сили від людської психіки, що часто проявляється в надзвичайних умовах. Цей досвід можна підсумувати їхніми словами: «...надія на вищу поміч глибоко закорінена в серцях українських повстанців-лицарів, які особисту відвагу і посвяту тісно сполучують з вірою в Бога» [20, с. 220; 4, с. 244].

Забобони, сні, прикмети, передчуття. На війні, як екстремальній, непередбачуваній ситуації, в учасників подій також з'являється намагання керувати зовнішніми чинниками через ірраціональні дії. Вірити, що надприродні феномени, певна послідовність реальних фактів впливають на оточуючу життєву ситуацію [25, с. 69; 18]. Дослідниця Е. Сенявська також вважає, що побутові забобони займають значне місце у повсякденній релігійній свідомості комбатантів, особливо у порівнянні з цивільним населенням [26, с. 241].

Українські повстанці та підпільники на Закарзонні вірили у передчуття, прикмети, «погані знаки» та погані сні, що можуть справдитись. Я. Коцьолок – «Крилич» писав у своєму деннику: «Вночі маю погані сні: танці, забава, поцілунки... Почуваю, що знову щось буде» [33, с. 82]. По дорозі в інший терен у С. Стебельського «Хріна» спіткнувся кінь: «Мав би це бути поганий знак?» [27, с. 198]. Сон-пересторога явився Євстахю Кметю переддень, як його схопили поляки [14, с. 214]. Віщі сні супроводжували повстанця М. Терепенка й протягом його тюремного ув'язнення. Кожній події та речі у сновидіннях він надавав власного трактування [19, с. 454–456].

Сотенний М. Дуда – «Громенко» також писав про правдиві передчуття майбутнього бою, хоча інші вояки цього не помічали [3, с. 60–71]. Зазвичай партизани ділились між собою пересторогами щодо снів та були досить забобонними [14, с. 214; 7, с. 151]. Польовому жандарму «Острому» снилося: «будь-то би йому випали зуби. Кажуть, що буде якийсь випадок смерті» [33, с. 118].

Взимку 1946–1947 рр. на Лемківщині були настільки сильні морози, що часто тріскались та падали дерева без найменшого подуву вітру. За гуцульськими повір'ями це віщувало лихо та було пересторогою природи. Забобонні вояки казали, що так густо будуть падати і повстанці в цьому році [19, с. 229]. І. Герасимів – «Палій» згадував, як одної зимової ночі 1945 р. прийшла до села згря вовків, люди казали, що вовки віщують лихо [4, с. 98].

На війні, коли нема певності наступного дня, для учасників бойових дій все довкола подекуди набуває якогось ірраціонального змісту. Жодна річ, обставина чи інцидент не є випадковим, все має своє місце та свій особливий сенс. Так, зокрема, повстанці вірили у своєрідні віщування птахів. До ройового «Чорного» з сотні «Хріна» кілька разів прилітала пташка, сідала на руку, співала та їла з рук хліб: «Круки безнастанно літали над нами і зловісно кричали. ... «Буде небезпека. Стережіться, хлопці, це погані знаки» [27, с. 282–283, 293]. Ця новина про візити пташки і її тривожна інтерпретація пішла по сотні, повстанці сподівались бою й без наказу почистили зброю [27, с. 293].

Коли у таборі сотні «Криляча» з'явилась зв'язкова М. Боднарченко–Ріпецька – «Оксана», вояки казали, що цього дня мусить бути бій. Я. Коцьолок зауважив, – «Коли лиш жінка появиться між повстанцями, звичайно не обходиться без бою», – перераховуючи, скільки разів прикмета справджувалась. Того разу повстанська ворожба так само була правдивою [33, с. 103].

Вояки та підпільники не заперечували, щоб спеціально зазирнути у своє майбутнє. Сільський ворожбит гадає на картах та пророчить М. Макаренку велику небезпеку, а стрільцю «Яру» «випадає на картах смерть». Через день у сутічці з поляками автор спогаду отримав важке поранення, а «Яр» загинув [20, с. 214–219]. Працівник СБ І. Кривуцький «Аркадій», хоч сам не був забобонним, все ж погодився на ворожіння циганки, в якій зупинилась його боївка на час хуртовини. Її передбачення про небезпеку «від чорної жінки» дивним чином справдилось [18].

Хоча варто й відмітити, що вояки УПА не були абсолютно забобонними та марновірними. Якось бійці сотні «Криляча» сміялись з прикмет старої ворожки про природу та їх нібито зв'язок з політичною ситуацією у Польщі. «Стрілецьтво сміється з польської забобонності» [33, с. 67].

Жінки–підпільниці самі гадали на картах про долю свої знайомих, про майбутнє, або користувались послугами інших «ворожбитів» [22, с. 43–44, 63]. Деякі повстанці–чоловіки також вмів власноруч поворожити – «читати людські долони», або гадати на картах [6, с. 86; 7, с. 151; 32, с. 113]. «Сказав мені раз докладно про моє минуле і будуче, і менш–більше у вірних рамках намалював мені картину страшних переживань, що мене ще чекає, але це все скінчиться щасливо. Буду жити, Україна стане вільною державою» [14, с. 39].

В українських комбатантів Закерзоння існував певний ірраціональний зв'язок з власною спільнотою підпілля. Перед тим як був знищений найбільший шпиталь на Закерзонні на горі Хрещата, багатьом воякам снились погані сни, і було важке передчуття: «Всім нам снилися дуже погані сни. Одним великі стоси м'яса, другим – дівчата, третім – забави і танці. Всі ми були неспокійні». Те саме відчував навіть сотенний «Хрін», який зазвичай був досить впевненим та бадьорим [27, с. 313]. Так само, Перемиські підпільники передчувають біду свого провідника «Летуна», який пішов в терен, та невдовзі загинув [29, с. 192, 194–195, 203–204].

На війні у людини загострені ірраціональні почуття і підсвідомість іноді працює замість свідомості, особливо в екстремальних ситуаціях. Бойовик «Цяпка» відчув небезпеку перед входом до хати українки, в якій, і справді,

ночували польські вояки [29, с. 262]. Така сама ситуація з передчуттям була у Івана Федака, який дякував Божій допомозі за спасіння [5, с. 368]. Господарчий референт «Кум» передчував облаву, яка дійсно сталась під час наради з його підлеглими [20, с. 199–200].

Деякі підпільники вірили в нумерологію та щасливу магію чисел. Референт СБ «Гуцул» 5 і 6 районів Лемківщини вважав своїм щасливим днем 13, доки його не поранили у сутічці саме цього числа. Лікуючись у шпиталі на г. Хрещата, загинув з усіма мешканцями [20, с. 247–249].

Іноді підпільників, для яких нічні переходи та військові пригоди були звичними, через нервову перенапруженість охоплював раптовий страх темряви та погані передчуття [29, с. 303].

Зовнішні прояви релігійності. За гарних умов у терені відділи УПА у неділю приходили до українських сіл до церкви [11, с. 87], або ж відправляли польову Службу Божу в лісі [20, с. 113]. Літургії зі священником були обов'язковими під час різноманітних свят – не тільки релігійних, але й патріотичних [31, с. 29].

У таких польових молебнях між великими ялицями встановлювали олтар та дерев'яний хрест, з боків стояла почесна стійка, а священник правив службу [1, с. 60; 7, с. 129; 4, с. 41–42; 17, с. 111]. У вишкільних таборах ранкова та вечірня молитви були обов'язковим атрибутом розпорядку дня [4, с. 28; 6, с. 73–74].

Особливо частими, судячи зі згадок в джерелах, були богослужіння на теренах Перемищини. Тут діяв відомий курінний капелан «Кадило» (Василь Шевчук), який відправляв Службу Божу під час свят, урочистостей, присяг, чи у звичайну неділю, і був дуже у цій справі майстерним та емоційним [1, с. 112–113; 11, с. 174–175; 18; 23, с. 222–224]. «Такої проповіді, яку виголосив курінний капелян, не зміг би сказати жодний інший священник, котрий не пережив на собі всіх епопей повстанського лісу й не знав небезпек важких буднів УПА» [1, с. 132–133]. Урочисті польові літургії інколи виконувались за участі кількох сотень, військового хору та місцевих людей [1, с. 209–210; 29, с. 211].

На Лемківщині був відомим о. Яворенко (Андрій Радьо) [27, с. 323, 325–326; 23, с. 202]. При сотнях УПА на Закерзонні служило досить багато священників, які у переважній більшості або загинули в боротьбі, або були страчені польською комуністичною владою [23, с. 184, 210, 214]. Інші священнослужителі по–різному співпрацювали з повстанським рухом, проводячи служби у місцевих церквах, сповідаючи чи лікуючи вояків [23, с. 180, 244, 250, 266, 282, 330].

Повстанці могли зайти до якоїсь гірської каплички і в перервах між боями помолитись. Під час одної такої зупинки командир «Хрін» наказав бійцям в капличці нічого не чіпати, а навіть полагодити, бо: «це один із доказів високої християнської моралі українського народу» «на відміну від безбожної Москви». [27, с. 322].

Іноді вояків охоплював особливий релігійний настрій, і вони могли відправити Службу Божу самостійно з власного молитовника, без священника [5, с. 361]. Або ж один голосно читав «Отче наш», а всі інші повторювали. Опісля могли заспівати «Боже Великий Єдиний!» [4, с. 224].

На останок, слід сказати про особливу націоналістичну релігійність у спільноті членів ОУН та УПА.

Своєрідна ерзац–релігія, за висловом О. Зайцева, створювалась у підпільно–повстанському середовищі ритуалами, пов'язаними з вітчизною та патріотизмом. Наприклад, «молитва українського революціонера» за спогадами І. Лико «зроджувала в уяві містичні поняття про рідний край, у безмежно глибокому змісті тривання, існування і життя нації». Молитва готувала націоналістів до випробувань та смерті заради ідеї [19, с. 50–51]. Культ героїзму та легітимізація смерті є одною з ознак символічного універсуму, який утверджує сценарій «правильного життя» та «правильної смерті». Хоч «релігійний націоналізм» в галицькому соціумі остаточно не сформувався, тут ми бачимо прояви ОУНівської обрядовості з апеляцією до релігійності [10, с. 288–289, 425].

Висновки. Можна сказати, що українські повстанці Закерзоння були релігійними людьми в міру властивих їм культурних кодів. Своєрідна військова релігійність та забобонність з'явилась у них лише після першого «бойового хрещення», зі здобуттям досвіду перебування в межовій ситуації. Після такої пригоди, як зазначав К. Ясперс, людина виходить оновленою екзистенційно, і більше ніколи не буде колишньою. Прагнення до символізації власного життя та відчуття сакрального глибоко закорінені у людську психіку і вони з часом розкриваються більшою мірою, особливо у присутності смертельної небезпеки. Віра в Бога займала важливе місце у внутрішніх повсякденних практиках повстанців, слугуючи джерелом психологічної впевненості та опорою у жакливіх реаліях партизанської війни. На прикладах, наведених у спогадах учасників подій, ми бачимо, що прояви відвертої віри у вищі сили чи потойбічні символи закарбувались у їхній пам'яті дуже яскраво та чітко.

Список використаних джерел

1. Борець, Ю., 1971. 'УПА у вирі боротьби. Видавництво центральної управи спілки української молоді', Лондон.
2. Галаса, В., 2005. 'Наше життя і боротьба. Спогади', Львів: Вид-во «Мс».
3. Громенко, М., 2000. 'У великому рейді', Львів: «Атлас».
4. Гарасимів, 1999. 'Гарасимів І. («Палій») З юнацьких – мрій в ряди УПА', *Літопис Української Повстанської Армії*, Торонто, Львів, Т.29.
5. Гук, Б., ред., 1994. 'Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії', Варшава: «Тирса», Т.1.
6. Гук, Б., ред., 1996. 'Закерзоння. Спогади вояків Української повстанської армії', Варшава: «Тирса», Т.2.
7. Дмитрик, І., 1992. 'Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини)', Львів: «Червона Калина».
8. Забзалюк, Д., 2008. 'Організація релігійного життя в УПА', *Військово-науковий вісник*, Вип.10.
9. Забзалюк, Д., 2009. 'Організація церковно–релігійного життя у військових формуваннях Української повстанської армії: історико правовий аналіз', *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, №2.
10. Зайцев, О., 2013. 'Український інтегральний націоналізм (1920–1930–ті рр.): Нариси інтелектуальної історії', Київ: *Критика*.
11. Йовик, І., 1995. 'Нескорена армія', Київ: *МП «Леся»*.
12. Кісь, О., 2017. 'Українки в ГУЛАГу: вижити значить пережити', Львів: *Інститут народознавства НАН України*.
13. Кісь, О., 2017. 'Віра та релігійні практики у досвіді українок–невільниць ГУЛАГу (1940–50–і)'. [online] (Останнє оновлення 26 лютого 2017) Доступно: <http://uamoderna.com/md/kis-faith-in-gulag> [Дата звернення 28 серпень 2018].
14. Кметь, Є., 2000. 'Спогади. Любачівщина на шляху боротьби', Дніпропетровськ: *Видавництво журнал «Бористен»*.
15. Коваль, А., 2018. 'Життя і діяльність Василя Шевчука – «отця Кадिला» (1903–1948 рр.)', *Релігія на шляху подолання*

конфліктів: жертвність, поразки, компроміси. XVIII Міжнародна науково–практична конференція студентів і молодих науковців. 15–16 квітня 2016 року, Львів: Інститут релігії та суспільства Українського католицького університету.

16. Коляструк, О., 2007. 'Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці', *Український історичний журнал*, Київ: «Дієз–продукт», №1.
17. Кордан, А., 2006. 'Один набій з набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка», Торонто; Львів.
18. Кривуцький, І., 1999. 'Де срібнолентий Сян пливе'. Київ: *Брама*. [online] (Останнє оновлення 11 Листопад 2006) Доступно: www.ukrcenter.com/Література/Іван–Кривуцький/24925–1/Де–срібнолентий–Сян–пливе [Дата звернення 28 серпень 2018].
19. Лико, 2002, 'Лико І. («Скала», «Богдан») На грані мрії і дійсності: Спогади підпільника', *Літопис Української Повстанської Армії*, Торонто, Львів, 2002, Т.37.
20. Мірчук, П., Давиденко, В., ред. 1957. '«В рядах УПА» збірка споминів бувших вояків УПА', Нью Йорк: «Dnipro».
21. Наварррия, Д., 2016. 'Символическая антропология – Человек религиозный и его опыт священного', Київ: *ДУХ І ЛІТЕРА*.
22. Ната, Ленко. 1999. 'На межовій землі (спогади з Закерзоння)', Київ: *Видавня журналу «Пам'ять століть»*.
23. Путько–Стех, А., 2007. 'Українські священники Закерзоння: хроніка репресій', Львів: *Слолом*.
24. Савчин, М., 1995. 'Тисяча доріг', *Літопис Української Повстанської Армії*, Торонто, Львів, Т.28.
25. Сенавская, Е., 1997. 'Человек на войне. Историко–психологические очерки', Москва: *Институт российской истории РАН*.
26. Сенавская, Е., 1999. 'Психология войны в XX веке: исторический опыт России', Москва: «Российская политическая энциклопедия».
27. Стебельський, С., Конопадський, О. 2000. 'Крізь сміх заліза', *Літопис Української Повстанської Армії*, Торонто, Львів, Т.30.
28. Тимочко, І., 2005. 'Моя одиссея', Варшава: *Вид-во Український Архів*.
29. Цяпка, Д., 1975. 'Горить Ліс!', Лондон: *Українська Видавнича Спілка*.
30. Чорна, В., 2016. 'Спогади повстанця з Любачівщини', Торонто: *Видавництво «Літопис УПА», 2016. Серія «Події і люди», Кн.33*.
31. Шаповал, Ю., 2000. 'ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.)', Київ: *Інститут історії України НАН України*.
32. Штендера, С., ред. 1986. 'Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського)', *Літопис Української повстанської армії*, Т.13.
33. Штендера, С., ред. 1987. 'Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи', *Літопис Української повстанської армії*, Торонто, Т.14.

References

1. Borec, Ju., 1971. 'UPA u vyri boroty. Vydavnyctvo central'noi' upravu spilky ukrai'ns'koi' molodi (UPA is in the struggle. Publishing House of the Central Board of the Union of Ukrainian Youth)', London.
2. Galasa, V., 2005. 'Nashe zhyttja i borot'ba. Spogady (Our life and struggle. Memoirs)', L'viv: *Iyd-vo «Ms»*.
3. Gromenko, M., 2000. 'U velykomu rejdi (In the big raids)', L'viv: «Atlas».
4. Garasymiv, 1999. 'Garasymiv I. («Palij») Z junac'kyh – mrij v rjady UPA (Garasimov I. (Paliy) From youthful – dreams in the ranks of the UPA)', *Litopys Ukrai'ns'koi' Povstans'koi' Armii*', Toronto, L'viv, T.29.
5. Guk, B., red., 1994. 'Zakerzonnja. Spogady vojaktiv Ukrai'ns'koi' povstans'koi' armii (Zakirzony Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army)', Varshava: «Tyrsa», T.1.
6. Guk, B., red., 1996. 'Zakerzonnja. Spogady vojaktiv Ukrai'ns'koi' povstans'koi' armii (Zakirzony Memoirs of the soldiers of the Ukrainian Insurgent Army)', Varshava: «Tyrsa», T.2.
7. Dmytryk, I., 1992. 'Zapysky ukrai'ns'kogo povstancja (U lisah Lemkivshhyny) (Notes from the Ukrainian rebel (In the forests of Lemkivshchyna))', L'viv: «Chervona Kalyna».
8. Zabzaljuk, D., 2008. 'Organizacija religijnogo zhyttja v UPA (Organization of religious life in the UPA)', *Vijs'kovo–naukovyj visnyk*, Vyp.10.
9. Zabzaljuk, D., 2009. 'Organizacija cerkovno–religijnogo zhyttja u vijs'kovyh formuvannjah Ukrai'ns'koi' povstans'koi' armii': istoryko

pravovyy analiz (Organization of Church and Religious Life in the Armed Forces of the Ukrainian Insurgent Army: Historical Legal Analysis)', *Naukovyy visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav*, №2.

10. Zajcev, O., 2013. 'Ukrai'ns'kyj integral'nyj nacionalizm (1920–1930-ti rr.): Narysy intelektual'noi istorii' (Ukrainian Integral Nationalism (1920–1930's): Essays on Intellectual History)', Kyi'v: Krytyka.

11. Jovyk, I., 1995. 'Neskorena armija (Unarmed Army)', Kyi'v: MP «Lesja».

12. Kis', O., 2017. 'Ukrai'nyky v GULAGu: vyzhyty znachyt' peremogty (Ukrainian women in the GULAG: surviving means to win)', L'viv: *Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy*.

13. Kis', O., 2017. 'Vira ta religijni praktyky u dosvidi ukrai'no-kevil'nye' GULAGu (1940–50-i) (Faith and Religious Practices in the Experience of Gulag Girlfriends (1940–50s))'. [online] (Ostannje onovlennja 26 ljutogo 2017) Dostupno: <http://uamoderna.com/md/kis-faith-in-gulag> [Data zvernennja 28 serpen' 2018].

14. Kmet', Je., 2000. 'Spogady. Ljubachyvshhyna na shljahu borot'by (Memoirs. Liubachivshchina on the path of struggle)', Dnipropetrovs'k: *Vydavnytvo zhurnal «Borysten»*.

15. Koval', A., 2018. 'Zhyttja i dijaj'nist' Vasylja Shevchuka – «otcja Kadyla» (1903–1948 rr.) (Life and activity of Vasyl Shevchuk – "Father Kadil" (1903–1948))', *Religija na shljahu podolannja konfliktiv: zhertovnist', porazky, kompromisy. XVIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija studentiv i molodyh naukovciv. 15–16 kvitnja 2016 roku*, L'viv: *Instytut religii' ta suspil'stva Ukrai'ns'kogo katolyč'kogo universytetu*.

16. Koljastruk, O., 2007. 'Predmet istorii' povsjakdennosti: istoriografichnyj ogljad jogo stanovlennja u zarubizhnij ta vitchyznjanij istorichnij nauci (Subject of the history of everyday life: historiographical review of its formation in foreign and domestic historical science)', *Ukrai'ns'kyj istorichnyj zhurnal*, Kyi'v: «Dijez–produkt», №1.

17. Kordan, A., 2006. 'Odyn nabij z nabijnyci. Spomyny vojaka UPA z kurenja «Zaliznjaka» (One nabiane from the lander. Remnants of the UPA soldier from the "Zalizniak" hut)', Toronto; L'viv.

18. Kryvuc'kyj, I., 1999. 'De sribnolentyj Sjan plyve (Where the silver shingles Xiang floats)'. Kyi'v: *Brama*. [online] (Ostannje onovlennja 11 Lystopad 2006) Dostupno: www.ukrcenter.com/Literatura/Ivan-Kryvuc'kyj/24925-1/De-sribnolentyj-Sjan-plyve [Data zvernennja 28 serpen' 2018].

19. Lyko, 2002, 'Lyko I. («Skala», «Bogdan») Na grani mrii' i dijsnosti: Spogady pidpil'nyka (Liko I. ("Rock", "Bogdan") On the brink of dreams and reality: Memories of the underground)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, 2002, T.37.

20. Mirchuk, P., Davydenko, V., red. 1957. '«V rjadah UPA» zbirka spomyniv buvshyh vojakiv UPA (In the ranks of the UPA "a collection of memoirs of former UPA soldiers)", N'ju Jork: «Dnipro».

21. Navarija, D., 2016. 'Simvolicheska antropologija – Chelovek religioznyj i ego opyt svjashhennogo (Symbolic anthropology – A religious man and his experience of sacred)', Kyi'v: *DUH I LITERA*.

22. Nata, Lenko. 1999. 'Na mezhovij zemli (spogady z Zakerzonnja) (On the boundary ground (memories of Zakerzon))', Kyi'v: *Vydannja zhurnalu «Pam'jat' stolit'»*.

23. Put'ko–Steh, A., 2007. 'Ukrai'ns'ki svjashhennyky Zakerzonnja: hronika represij (Ukrainian Zakerzony priests: Chronicle of repressions)', L'viv: *Spolom*.

24. Savchyn, M., 1995. 'Tysjacha dorog (Thousand roads)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, T.28.

25. Senjavska, E., 1997. 'Chelovek na vojne. Istoriko-psihologicheskie ocherki (Man in the war. Historical and psychological essays)', Moskva: *Institut rossijskoj istorii RAN*.

26. Senjavska, E., 1999. 'Psihologija vojny v XX veke: istoricheskij opyt Rossii (The psychology of war in the twentieth century: the historical experience of Russia)', Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija».

27. Stebel's'kyj, S., Konopads'kyj, O. 2000. 'Kriz' smih zaliza (Through laughter of iron)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, L'viv, T.30.

28. Tymochko, I., 2005. 'Moja odysseja (My odyssey)', Varshava: *Iyd–vo Ukrai'ns'kyj Arhiv*.

29. Cjapka, D., 1975. 'Goryt' Lis! (Burns the Forest!)', London: *Ukrai'ns'ka Vydavnycha Spilka*.

30. Chorna, V., 2016. 'Spogady povstancja z Ljubachyvshhyny (Memoirs of the rebellion from Lyubachivshchyna)', Toronto: *Vydavnytvo «Litopys UPA», 2016. Serija «Podii' i ljudy»*, Kn.33.

31. Shapoval, Ju., 2000. 'OUN I UPA na tereni Pol'shhi (1944–1947 rr.) (OUN and UPA on the territory of Poland (1944–1947))', Kyi'v: *Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrainy*.

32. Shtendera, Je., red. 1986. 'Peremys'kyj kurin'; knyga persha: Dennyk viddilu «Burlaky» (Volodymyra Shhygel's'kogo) (Pereomsky smoking The book is the first: The day-trip of the department "Burlaki" (Volodymyr Shchyelsky))', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', T.13.

33. Shtendera, Je., red. 1987. 'Peremys'kyj kurin'; knyga druga: Dennyk j dokumenty (Pereomsky smoking Friend's book: T-shirts and documents)', *Litopys Ukrai'ns'koi Povstans'koi Armii*', Toronto, T.14.

Prokopov V. Yu., postgraduate student of the Department of History of Ukraine Oles Honchar Dnipro National University, Researcher at the Institute for Social Studies (Ukraine, Dnipro), vadim.prokopov@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5120-9419

Religion and superstition in the Ukrainian insurgent milieu in Zakerzonnja (1943–1947)

The author studies everyday life practice on religion of members of Ukrainian liberation movement in Zakerzonnja region 1943–1947. The article is based on wide base on sources mostly personal origin, the memoirs and diaries of UPA's companies. A brief review of historiography and historical sources are represented also. The author starts with telling about few theoretical remarks about method of content-analysis in studying history. The article is written using methods of military-historical anthropology. Historical anthropology is related to the existential problems of man, because it contains and takes into account the world of individual experiences and actions. It is stressed that human psychology in the war changes and acquires new features. The article explores the contexts in which the soldiers turned to higher forces and showed their faith. The strengths of the manifestations of superstitions in the conditions of the guerrilla warfare are revealed also. In conclusion, author says that faith in God occupied an important place in the internal everyday practices of the Ukrainian rebels, serving as a source of psychological confidence and support in the terrible realities of the guerrilla warfare. On the examples that given in the memoirs of the participants of the movement, there is the manifestations of the outspoken belief in higher powers or otherworldly symbols and superstitions.

Keywords: UPA, OUN, Zakerzonnja, underground.

* * *

УДК 94(477).08/09:929

Смирнов А. І.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, Національний університет «Острозька академія» (Україна, Острор), andrii.smyrnov@oa.edu.ua

АРХІПАСТІРЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕПІСКОПА ВОЛОДИМИР–ВОЛИНСЬКОГО МАНУІЛА ТАРНАВСЬКОГО В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто діяльність єпископа Володимир–Волинського Мануїла Тарнавського (1904–1943). Досліджується його участь в інституалізації Української Автокефальної Православної Церкви та перехід до Автономної Православної Церкви на чолі з митрополитом Олексієм Грамадським. У результаті проведеної роботи на основі архівних документів удалося проаналізувати діяльність і служіння єпископа Мануїла, розкрити раніше невідомі факти як біографії архієрея, так і історії Православної Церкви в Україні в 1940-х рр.

Ключові слова: Мануїл Тарнавський, УАПЦ, хіротонія, ієрархія.

Однією із найсуперечливіших постатей церковного життя України в період нацистської окупації залишається владика Мануїл Тарнавський, який отримав архієрейську хіротонію в Українській Автокефальній Православній Церкві (УАПЦ), згодом перейшов до Автономної Православної Церкви (АПЦ) і був страчений українськими націоналістами «за зраду». Опосередковано до висвітлення його діяльності у воєнний період зверталися В. Борщевич, О. Кучерук, О. Логінов, В. Підгайко, однак ця проблема ще не була предметом окремого історичного дослідження. Виявлені нові документи в архіві о. Тимофія